

Rəşid Vəkil oğlu CABBAROV

Odlar Yurdu Universiteti,
"Psixologiya, Pedaqogika və Sosial Fənlər" kafedrasının müdiri, psixol.ü.f.d. professor
E-mail: rashid.jabbar.v@gmail.com

Aydan Müsənnif qızı NƏZƏROVA

Qərbi Kaspi Universiteti, Psixologiya və Sosial iş kafedrasının magistrantı
E-mail: aydannezerova21@gmail.com

AUTİZM SPEKTR POZUNTUSUNDA OYUN TERAPİYASINA NƏZƏRİ BAXIŞ

Xülasə

Autizm spektr pozuntusu (ASP) olan uşaqlar üçün reabilitasiya və müalicə müdaxilələrinin tədqiqi oyun terapiyasının təhlükəsiz olduğunu və autizmlə uşaqların xüsusiyyətləri və inkişaf şərtlərinə uyğun olduğunu göstərdi. Oyun terapiyası həmçinin sosial bacarıqların xarici-daxili davranış əməkdaşlığı komponentlərinə və davranış problemlərinin stereotipik davranış komponentlərinə müsbət təsir göstərdiyi göstərilmişdir. Bu yazıda ASP olan uşaqlarda sosial bacarıqlar üzərində oyun terapiyasının effektivliyinə dair bir araşdırmanın nəticələrini ümumiləşdiririk.

Açar sözlər: Oyun Terapiyası, Autizm Spektr Pozğunluğu, Müdaxilə, Sosial Bacarıqlar, Ünsiyyət

UOT: 159.9

DOI: <https://doi.org/10.54414/WIQG2567>

Giriş

Autizm spektr pozğunluğu (ASP) beyindəki fərqliliklər nəticəsində yaranan inkişaf pozğunluğudur. ASP olan insanlar tez-tez sosial ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə, habelə məhdud və ya təkrarlanan davranış və ya maraqlarla bağlı problemlər yaşayırlar. ASP olan insanlar da müxtəlif öyrənmə, hərəkət etmə və ya diqqət yetirmə üsullarına malik ola bilərlər [4].

Əsas hissə

Amerika Psixoloji Assosiasiyasına (APA) görə, müdaxilə ümumiyyətlə bir prosesə müdaxilə etmək, dayandırmaq və ya dəyişdirmək üçün görülən hər hansı bir hərəkət kimi müəyyən edilir, məsələn, xəstəliyin və ya pozğunluğun gedişini dayandırmaq, nəzarət etmək və ya dəyişdirmək üçün aparılan müalicə [14].

Schleien və digərləri (1995) ASP olan gənc uşaqları eyni yaşda olan həmyaşıdları ilə aylıq rəsm dərslərinə birləşdirdi və sonra bu siniflərə kooperativ qrup quruluşunu təqdim etdi. Bu müalicə ASP olan uşaqlarda sosial təşəbbüslərin sayının artması ilə nəticələndi, lakin ASP olan uşaqlar tərəfindən bu təşəbbüslərə və ya müstəqil təşəbbüslərə reaksiyaya az təsir etdi [21, s. 397–413].

Bir sıra tədqiqatlarda ASP (və digər inkişaf qüsurları) olan və olmayan uşaqlar sinfi əhatə edən “qrup bağlama fəaliyyətlərində” iştirak etmişlər və ya “sosiallaşma fəaliyyəti” burada standart sinif mahnıları və oyunları müsbət fiziki təmas və məhəbbət komponentlərini daxil etmək üçün uyğunlaşdırılır [6, s. 359–376].

McEvoy və digərləri (1988) bu müdaxilənin 4 ilə 7 yaş arasında ASP olan üç gənc uşağa təsirini araşdırdılar və Brown və digərləri (1988) bir mövzunu autistik olaraq təyin etdilər. Hər iki tədqiqatda müdaxilənin tətbiqindən sonra ümumiləşdirmə vəziyyətində sosial qarşılıqlı əlaqədə və onun komponentlərində dəyişikliklər qeyd edilmişdir. Bir sıra tədqiqatçılar ASP olan uşaqlar üçün reabilitasiya və terapevtik müdaxilələr həyata keçirmişlər. ASP olan uşaqların inkişaf şərtləri və vəziyyətləri həmişə bu uşaqlar üçün təhsil, psixoloji və reabilitasiya tədbirlərinin bir hissəsi olmuşdur. Wolfbergə görə, “oyun çatışmazlığı ASP-nin fərqli bir xüsusiyyətidir və pozğunluğun sosial, koqnitiv və performans aspektlərindən asanlıqla ayrılır” [5, s. 1294–1295].

Oyun bacarıqlarının olmaması ASP-nin mümkün simptomudursa, autizmlı uşaqlara oyun vasitəsilə öyrətmək üçün səylər göstərilir. Əslində, bəzi terapiya növləri ilk növbədə oyun bacarıqlarının inkişafına diqqət yetirir. Bu prosesdə valideynlər (eləcə də bacı-qardaşlar) fəal rol oynaya bilərlər. Bu cür terapiyaya aşağıdakılar daxildir:

- Divya və Begum "Floortime" metodunu qeyd etdilər: uşaqla onun səviyyəsində oynamağı nəzərdə tutan münasibətə əsaslanan terapiya [3].

- Münasibətlərin İnkişafına Müdaxilə (RDI): Medavarapu və başqaları sosial əlaqələri təşviq etmək üçün fəaliyyətlərə yönəlmişdir [23].

- Layihə OYUNU: Mundshenk və Sasso valideynlər və 18 aydan 6 yaşa qədər olan uşaqlar üçün erkən müdaxilə proqramı təqdim etdilər [24, s. 62–78].

Oyunun xüsusiyyətləri. Oyun insanlara getdikcə daha mürəkkəb və çevik şəkildə düşünməyi və davranmağı öyrənməyə imkan verən, onlara inam və nailiyyət hissi verən yaradıcı fəaliyyətdir. Spontan qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə uşaqlar ətraf mühitə cavab vermək üçün unikal və innovativ yollar kəşf edirlər. Bütün uşaqlar əyləncəli və oynaq şəkildə ətraflarını araşdırmaq və onlarla ünsiyyət qurmaq imkanlarına ehtiyac duyurlar, əks halda onların həyatın çağırışlarına və təcrübələrinə cavab vermək imkanları məhduddur. ASP olan uşaqlar üçün daimi fəaliyyətə deyil, başqaları ilə qarşılıqlı əlaqənin yeni və maraqlı yollarını kəşf etməyə əsaslanan oyundan həzz almaq imkanlarının olması çox vacibdir. Oyunda iştirak etmək və digər uşaqlarla oynamaq adətən əyləncəli bir fəaliyyətdir. Diqqəti bölmək və müxtəlif şeylərə cəmləmək bacarığı insanların çoxunun təbii qəbul etdiyi bir şeydir. Oyun yaradıcılığı, intellektual səriştəni, emosional gücü və sabitliyi, həmçinin sevinc və həzz hissini inkişaf etdirir. Oyun uşaqlığın ayrılmaz hissəsidir, uşaqlarda sosial bacarıqların, qərar qəbul etmə bacarıqlarının və idrak fəaliyyətinin inkişafına kömək edən unikal mühitdir. Oyun həm də şəxsiyyətlərarası münasibətləri araşdırmaq və kəşf etmək, böyükrolin rollarını sınaqdan keçirmək və öz hisslərini dərk etmək vasitəsidir. Oyun insan orqanizmi tərəfindən inkişaf etdirilən özünüifadənin ən mükəmməl formasıdır [2, s.17].

Vıgotsky oyunu uşağın simvolik təmsil və sosial dərkətmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün bir vasitə hesab edirdi. Vıgotsky nəzəriyyəsi sosial amillərin öyrənmə və inkişafa vasitəçilik etdiyini

vurğulayır. Müvafiq olaraq, uşağın idrak qabiliyyətlərini göstərən inkişaf dəyişiklikləri əvvəlcə böyükrol və daha bacarıqlı həmyaşıdları ilə sosial qarşılıqlı əlaqədə, sonra isə müstəqil fəaliyyətdə özünü göstərir. Landreth (2001) iddia edir ki, oyun uşaq tərəfindən həm şüurlu, həm də şüursuz səviyyədə həyata keçirilən "çoxölçülü hərəkətlərin kompleks toplusu" kimi təsvir edilə bilər. Odur ki, oyunun məqsədyönlü olması şərt deyil, onu sadəcə əyləncə və həzz almaq üçün oynamaq olar. Sosial rol oyunları sosiallaşmanın və sosial və mədəni birləşmələrin mənimsənilməsinin xüsusilə mühüm vasitəsidir. Sosial rollar çərçivəsində uşaqlar oyunda şəxsiyyətlərarası koordinasiya nail olmaq üçün getdikcə mürəkkəbləşən hərəkətləri və rolları təqlid edir, müşahidə edir və inteqrasiya edirlər. Uşaqlar həm də hərfi və qeyri-hərfi mənə haqqında ümumi anlayış yaradaraq, sosial rol oyunları vasitəsilə ünsiyyət qurmağı öyrənirlər. Bu, uşağın artan şüurunun və başqalarının nöqtəyi-nəzərini başa düşməsinin, eləcə də metarepresentasiya rejiminin mənimsənilməsinin, sosiallaşmış düşüncə üçün kritik hesab edilən qabiliyyətlərin əsasını təşkil edir. Obyektlərin çevrilməsini nəzərdə tutan simvolik oyun məntiqin, yaddaşın və mücərrəd təfəkkürün inkişafına kömək edir. Sosial oyun sosial səriştənin inkişafı və qarşılıqlı dostluğun formalaşması üçün zəruri olan bir sıra qarşılıqlı əlaqəli sosial idrak funksiyalarını yerinə yetirir [8].

İnkişafda oyunun rolu. Moora (2008) görə, uşaqlar oyun vasitəsilə şəxsiyyət hissini və başqalarının sosial anlayışını inkişaf etdirirlər. Oyun vasitəsilə uşaqlar hörmət və empatiya, insanlıq və komanda işi kimi bəzi sosial bacarıqları da öyrənirlər. Bundan əlavə, Moor iddia edir ki, uşaq oyunu onlara başqaları ilə ünsiyyət qurmağa, yaradıcı olmağa, vizuallaşdırmağa və gündəlik təcrübə və vəziyyətləri yenidən yaratmağa imkan verir [12].

Uşaqlarda müvafiq oyun bacarıqları formalaşdıqca, onlar ətraf mühit və insanlarla ünsiyyət qurmağı da öyrənirlər. Oyun uşağın inkişafının vacib hissəsidir. İncə və kobud motor bacarıqlarını, sosial bacarıqları, ünsiyyət bacarıqlarını, nitq, düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Autizmlı uşaqlarda oyun çox məhdudd ola bilər. Uşaqlar müxtəlif oyun təcrübələrindən istifadə edərək dünyanı oyun vasitəsilə kəşf etmək motivasiyasını təmin etməlidirlər. Buna görə də, onların inkişafa təsirini müəyyən etmək üçün oyun

fəaliyyətlərində görünən irəliləyişlərə diqqət yetirmək daha faydalı olur [9, s. 147-159].

Vıgotski (1978) oyunun yalnız inkişafı əks etdirmək üçün deyil, həm də rəhbərlik üçün vacib olduğuna inanırdı. Vıgotskiyə görə, oyun idrak inkişafının təmin edilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir, lakin bunun üçün potensial yalnız uşağın öyrənmə prosesini asanlaşdıran böyüklər olduqda baş verir. Sosial anlayışın və sosial davranışın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcək oyunun kontekstual təbiəti, uşağın meyli və oyun tərəfdaşının rolu arasındakı qarşılıqlı əlaqədir. Beləliklə, bu cür təcrübələrdən təcrid olunmuş uşaq sosial əlaqələr qurmaq üçün lazım olan biliklərə sahib olmayacaq. Bu sosial bacarıqları əldə etmək üçün uşaqlar sosial kontekstdə baş verən oyun təcrübələrinə ehtiyac duyurlar. Uşaqlar təcrid və ya manipulyasiya yolu ilə deyil, qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Korrelyasiya sübutları göstərir ki, uşaqlar bir qrup olaraq yüksək səviyyəli sosial təşəbbüslə məşğul olurlar, başqalarının təşəbbüslərinin daha yüksək nisbətində cavab verirlər və təşəbbüsdən sonra daha uzunmüddətli sosial qarşılıqlı əlaqə saxlayırlar. Sosial təşəbbüslərin və reaksiyaların daha yüksək dərəcələri yalnız struktur və çıxış nəticəsində yaranan təsirləri izah edə bilər. Fəaliyyətlər uşaqları bir araya gətirdiyinə və bu fəaliyyətlərin tələbləri koordinasiya və ya birgə sözlər tələb etdiyinə görə (məsələn, materialların paylaşılması, sosial-dramatik oyunlarda iştirak etmək və ya birgə layihələr yaratmaq) tipik inkişaf edən uşaqların sosial təşəbbüsü, çox güman ki, sosial qarşılıqlı əlaqəni artıracaq. Bu qarşılıqlı faydalı təcrübələrin yaradılması idrakın və sosial qarşılıqlı əlaqənin inkişafına böyük təsir göstərəcək "affektiv vəziyyətlərə açıqlığa" gətirib çıxarır. İordaniya hesab edir ki, sosial oyunlar yaxınlıq, etibar, danışmalar və kompromis, anlayışlar və dostluqların qurulması və davam etdirilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bacarıqların tədqiqi üçün kontekst təmin edir. Sosial qarşılıqlı əlaqənin artması üçün oyun təcrübəsinin əhəmiyyəti sübut edilmişdir [10, s.93-96].

Oyun və ASP. ASP olan uşaqlar həmyaşıdları ilə kortəbii oyuna meyli deyillər. Sərbəst oyun vəziyyətlərində onlar adətən həmyaşıdlarından qaçırlar və ya sosial təkliflərə müqavimət göstərilir, az və ya heç bir təşəbbüslə passiv oyuna girirlər və ya həmyaşıdlarına qeyri-müəyyən və birtərəfli şəkildə müraciət edirlər.

Ümumiyyətlə, ASP olan uşaqlar strukturlaşdırılmamış şəraitdə həmyaşıdları ilə daha az ünsiyyət qururlar. Həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqda, onlar nadir hallarda sosial ünsiyyət signallarını adətən uğurlu oyuna giriş və koordinasiyanı təşviq edən şəkildə çatdırır və şərh edirlər. Sosial oyun kontekstində həmyaşıdları ilə oyunu əlaqələndirmək vəzifəsi xüsusilə çətinləşir, çünki ASP olan uşaqlar kortəbii olaraq yaradıcı oyunu başa düşə və yarada bilmirlər [1].

ASP olan uşaqlar üçün oyun çox vaxt paylaşılacaq və həzz alınacaq bir təcrübə kimi deyil, öyrənmə bacarığı kimi təqdim olunur. Lawver iddia edir ki, oyun ASP olan kişi tələbələrin həmyaşıdları ilə sosiallaşması və qarşılıqlı əlaqəsi üçün bir üsuldur [11, s.435-447].

ASP olan uşaqlar üçün müsbət nəticələrin olma ehtimalı onların ünsiyyət və sosial anlayışlarını inkişaf etdirdikcə artacaq. Bunu etmək üçün qorxunu azaltmaq, həzzi artırmaq və oyun vasitəsilə qarşılıqlı əlaqəni əlçatan etməkdən daha yaxşı bir yol yoxdur. ASP olan uşaqlar üçün oyuna yalnız öyrədilə bilən kontekstdə baxılırsa, bu, onların təkcə təhsil təcrübəsinə deyil, həm də inkişaf potensialına təsir göstərə bilər [7].

Bu tədqiqat sahəsindəki ən mühüm təsirlər sosial qarşılıqlı əlaqə və oyun arasında funksional əlaqəyə işarə edir. Haring və Lovinger (1989) üç ağır əlilliyi olan məktəbəqədər və uşaq bağçası uşağına ümumiləşdirilmiş oyun bacarıqlarının öyrədilməsinin (onlardan biri autistik davranışa malik olduğu müəyyən edilmişdir) sosial qarşılıqlı təsirlər yaratdığını, xüsusən də autistik davranış olan uşağın təşəbbüslərinə həmyaşıdlarının reaksiyalarında, yalnız təlim və gücləndirmə yolu ilə əldə edildiyini nümayiş etdirdi. Bu tədqiqatda oyun fəaliyyətlərində iştirak və xüsusi oyun bacarıqlarından istifadə sosial qarşılıqlı əlaqələrin daha da təkmilləşdirilməsi üçün zəruri şərt olmuşdur. Baker və digərləri göstərdilər ki, ASP olan üç uşağın (5-7 yaş) davamlı və ya müdaxiləçi davranışına uyğun olaraq seçilən oyunlar və fəaliyyətlər adi oyun şəraiti ilə müqayisədə müşahidə olunan sosial qarşılıqlı əlaqə səviyyəsini də artırır. Bu müdaxilə eyni dərəcədə müsbət nəticələrlə daha da qiymətləndirilmişdir. Bəzi təkliflər var ki, ASP olan uşaqlar inkişaf uyğunluğundan və ya öyrədilən xüsusi bacarıqlara "uyğunluqdan" asılı olaraq oyun bacarıqlarını fərqli şəkildə əldə edirlər. Lifter, Sulzer-Azaroff, Anderson və Cowdrey

(1993) autistik davranış və ya geniş yayılmış inkişaf pozğunluğu diaqnozu qoyulmuş üç məktəbəqədər yaşlı uşağı tədqiq etdilər (lakin ASP-nin diaqnostik qiymətləndirilməsi barədə məlumat vermədilər). Onların təhlili göstərdi ki, uşaqlar oyuncaq oynamaq bacarıqlarını daha tez mənimsəyir və öyrədilmiş bacarıqlar onların qiymətləndirilmiş inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırıldıqda (xronoloji yaşa uyğun gələn oyuncaq oynamaq bacarıqları ilə müqayisədə) daha tez və ya ümumiləşdirilmiş oynamağa meyllidirlər. Bu tapıntıları izah edərək demək olar ki, oyun uşaqların iştirakını və məşğulluğunu təşviq edən ən təbii fəaliyyətlərdən biridir [13, s.257-269].

Oyun terapiyası və ASP. Əslində oyun terapiyası sosial və ya emosional bacarıqları zəif olan uşaqlara daha adaptiv davranış öyrədir. Oyun terapiyası uşaqların öz duyğularını, hisslərini və düşüncələrini ifadə etdiyi və beləliklə ünsiyyət qurduğu bir mühitdir. Bundan əlavə, oyun terapiyasının xüsusiyyətlərindən biri də ASP-li uşaqların şüur nəzəriyyəsində qeyri-adekvatlığının nəzərə alınması və digər insanların emosiya və hisslərinin düzgün başa düşülməməsidir [18, s.231-250].

Rettig və Salm (1992) əlilliyi olan kiçik uşaqlarda oyun davranışını və sosial qarşılıqlı əlaqəni inkişaf etdirmək üçün müdaxilələr hazırlayarkən və ya öyrənərkən istifadə etmək üçün 5 ümumi strategiya təklif etdilər:

1. ASP olan uşağa birbaşa oyun və oyun davranışının öyrədilməsi;
2. Sosial qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırmaq üçün həmyaşıdlarından istifadə etmək;
3. Ətraf mühitin ölçüsü və istifadəsi daxil olmaqla, fiziki mühitin manipulyasiyası;
4. Oyuncaqlar və ya oyuncaqlardan istifadə;
5. Böyüklərin iştirakı.

ASP olan uşaqların sosial inkişaf sahəsində məhdudiyyətlərin və əsas çatışmazlıqların olduğunu nəzərə alaraq, bu uşaqlar üçün reabilitasiya və terapevtik tədbirlərin tədqiqi oyun terapiyasının təhlükəsiz olduğunu və autizmlili uşaqların xüsusiyyətləri və inkişaf şərtlərinə uyğun olduğunu göstərdi [15, s.42-57].

Joseph və Ryan'a (2009) görə, ASP olan uşaqlar üçün oyun terapiyası onlara hər bir müalicə seansının sürətini və metodunu seçməyə və dəyişikliklərə özləri diqqət yetirməyə imkan verir. Bu, həm də uşaqların müstəqilliyini və mənsubiyyətini artırır və onların həm emosional, həm də sosial

cəhətdən inkişaf etməsinə şərait yaradır. ASP olan uşaqlar şifahi ünsiyyətdə çətinlik çəkirlər və aşağı koqnitiv fəaliyyətə meyllidirlər ki, bu qrupda müalicə üçün oyun terapiyasının seçilməsinin səbəblərindən biridir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ASP olan uşaqlar adətən görmə sahəsində güclü olurlar. Ümumiyyətlə, vizual üsullardan istifadə etməklə oyun terapiyası bu uşaqlar üçün ən təsirli üsullardan biri ola bilər [16, s.80-87].

Salter, Bimsh, Davis (2016) öz tədqiqatlarında göstərmişlər ki, oyun terapiyası ASP pozğunluğu olan uşaqların sosial və emosional inkişafının zəifliyini kompensasiya etməkdə əhəmiyyətli dərəcədə təsirli ola bilər.

Maddoxun nəticələri göstərdi ki, qrup oyun terapiyasının ASP və yüksək akademik nailiyyətləri olan uşaqlar arasındakı əlaqəyə təsiri 2 aydan sonra sabitdir. ASP yüksək funksional pozğunluğu olan oğlanların sosial bacarıqları və stereotipik davranışları üzərində oyun terapiyasının effektivliyini müəyyən etmək üçün aparılan tədqiqatın nəticələri göstərdi ki, oyun terapiyası sosial bacarıqlarda xarici və daxili davranışın qarşılıqlı təsir komponentlərinə və davranış problemlərində stereotipik davranış komponentlərinə, oyun terapiyası isə autizmlili oğlanların sosial bacarıqlarına və stereotipik davranışlarına müsbət təsir göstərir [22, s. 251-262].

Joseph və Ryan-ın nümunə araşdırması, həmçinin ASP olan bir uşağın on altı oyun terapiyası seansından sonra ünsiyyət və sosial qarşılıqlı əlaqədə pozulmalara başlaya bildiyini aşkar etdi. Son tapıntılar göstərir ki, oyun terapiyası ASP olan uşaqların sosial-emosional inkişafını yaxşılaşdırma və sürətləndirə bilər. Bu vəziyyət araşdırması göstərir ki, ASP olan uşaqlar üçün eyni məqsədlə oyun terapiyası, ehtimal ki, stimullaşdırma üçün motivator ola bilər [17, s.533-551].

ASP olan uşaqlarda oyun terapiyasının müvəffəqiyyətinin səbəblərindən biri də mücərrəd düşüncənin və davranış ifadə etməkdə daha yüksək səviyyəli şifahi bacarıqların olmamasıdır. Uşaqların dil və danışmaq oyunları üçün oyuncaq hesab olunur [19, s.45-63].

Welch-ə (2004) görə oyun terapiyası ASP olan uşaqlara insanların psixi vəziyyətlərinin fərqli olduğunu və hər bir davranışın müxtəlif insanlarda fərqli emosiyalar doğurduğunu öyrədir və bununla

da ASP olan uşağın uyğun davranışa motivasiyasını artırır. Bir araşdırmada Davis (2007) oyun terapiyasının ASP olan uşaqlarda sosial davranış (şifahi, şifahi olmayan, sosial qarşılıqlı əlaqə və çətin davranış) yaxşılaşdırdığını aşkar etdi. Sich qeyd edir ki, ASP olan uşaqların simvolik və zahiri oyuna qadir olduğunu göstərən əhəmiyyətli bir araşdırma var, lakin bu oyun kortəbii və ya oyundan gözlənilən normal inkişaf mərhələsində baş verə bilməz. Məhz obyektlərin manipulyasiyası vasitəsilə uşaqlar müəyyən ssenariləri təmsil etmək və ya "oynamaq" üçün oyuncaqlardan istifadə etməyə başlayırlar.

ASP olan gənc uşaqlarda daha müsbət və uyğun oyun davranışını stimullaşdırmaq cəhdləri obyekt manipulyasiyasından və xüsusi təlimatlardan istifadəni əhatə edir. Santarcangelo və digərləri (1987) oyuncaqdan istifadə üçün xüsusi təlimatlardan, eləcə də fiziki və şifahi göstərişlərdən istifadə etmişdir. Tigerman və Primavera (1981) ASP olan uşaqlar tərəfindən obyekt manipulyasiyasına təsirlərini müəyyən etmək üçün üç fərqli qarşılıqlı əlaqə strategiyasının istifadəsini araşdırdılar. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, eksperimentatorun uşağın obyektlərlə manipulyasiyalarını birbaşa təqlid etdiyi texnika subyektin obyektlərlə manipulyasiyalarının həm tezliyinin, həm də müddətinin artmasına kömək etmişdir. Kuklalarla oyun terapiyası ASP olan uşaqlar üçün tövsiyə olunan oyun terapiyası müdaxilələrindən biridir, burada terapevt və ya böyüklər əl kuklalarından istifadə edərək uşağı həvəsləndirməyə, ünsiyyət qurmağa və istiqamətləndirməyə çalışır. Əslində, ASP olan uşaqlar üçün oyun terapiyası təhlükəsiz ünsiyyət mühiti təmin edə və bu uşaqların sosial-emosional inkişafını asanlaşdırma və sürətləndirə bilər. Bu tədqiqatçıların nəticələri empatiya və emosional anlama bacarıqlarının öyrədilməsində sadə əl kuklalarından istifadənin effektivliyini nümayiş etdirdi. Bu tapıntılara uyğun olaraq, Davis (2007), Lu, Peterson, Elroksi və Russo (2010) ASP olan uşaqların inkişaf xüsusiyyətləri və şərtləri ilə təhlükəsiz və uyğun bir müalicə üsulu olaraq oyun terapiyasının həmişə müdaxilənin bir təhfiəsi olduğunu göstərdi. Oyun terapiyası prosesində kuklalar əsas rol oynayır. Uşaqların çoxu öz hisslərini kuklalar vasitəsilə ifadə edirlər. Beləliklə, kuklalar uşaqlara özləri ilə digər insanlar arasında mövcud olan ünsiyyət boşluğunu doldurmağa imkan verir. Kukla oyun terapiyası uşaqlarda sosial öyrənmə və

normal ünsiyyət prosesini yaxşılaşdırır. Bundan əlavə, ASP olan uşaqlar idarə olunan kuklalar (əlcəklər və ya çadırlar) kimi oyuncaqlardan istifadə edərək terapevtlə daha inamlı hiss edirlər və daha adekvat ünsiyyət qururlar [20, s.13-30].

Nəticə

ASP olan uşaqlar digər uşaqlardan xəbərsiz görünə bilər. Onlar müşahidə və ya ünsiyyət yolu ilə yeni oyun bacarıqlarını öyrənmə bilmirlər. Wolfberg tövsiyə edir ki, ardıcıl cədvəl və gündəlik bütün uşaqlar üçün oyun inkişafını təşviq etsin. Beləliklə, erkən yaşda böyüklərin müdaxiləsi ilə birlikdə erkən müdaxilə oyun fəaliyyətlərinə və digər uşaqlarla oyun qarşılıqlı əlaqəsinə daha çox marağı stimullaşdırmaq üçün etibarlı yollardan biri ola bilər. Tərbiyəçilərlə erkən oyun sosial münasibətlərin mahiyyətini dərk etmək üçün əsas yarıdır və bu qarşılıqlı əlaqələrin keyfiyyəti başqaları ilə gələcək bütün münasibətlərə təsir edəcək. Sosial dünyanın ortaq dərk edilməsi başqalarının dərk edilməsini, aid olmaq istəyini və başqalarının davranışlarını və ya reaksiyalarını başa düşməyi tələb edir. Uşaqların yuxarıda göstərilənlərə nail olmasının bir yolu oyundur. Uşaqlara oyun oynamaq imkanını verməklə, biz də onların daxili həyatlarına dair anlayışımızın necə dəyişə biləcəyini öyrənmə bilirik.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. – Эксмо, 2003.
2. Гармаева Т. В. Психология дошкольников, младших школьников и подростков : учебное пособие / Т. В. Гармаева, Н. Н. Климентьева, О. А. Пестерева ; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации "Бурятский Государственный университет имени Доржи Банзарова". - Улан-Удэ : Издательство Бурятского госуниверситета, 2021. - 186, [1] с.:табл.; ISBN 978-5-9793-1572-0
3. Романовский Н. В., Азирова А. А. Ребенок и семья в подходе DIR/Floortime //Психология и психотерапия семьи. – 2020. – №. 2. – С. 12-22.
4. Signs and Symptoms of Autism Spectrum Disorder [Электронный ресурс]// Centers for Disease Control and Prevention (CDC) URL: <https://www.cdc.gov/ncbddd/> (28.03.2022).

5. Christopher S. Pamela J. Wolfberg: Play and Imagination in Children with Autism Teachers College Press, New York 10027, Autism Asperger Publishing Company, Kansas, 2009, 202 pp., ISBN 978-0-8077-4941-8. – 2010.
6. Brown W. H., Ragland E. U., Fox J. J. Effects of group socialization procedures on the social interactions of preschool children //Research in developmental disabilities. – 1988. – T. 9. – №. 4. – C. 359-376.
7. Seach D. Interactive play for children with autism. – Routledge, 2012.
8. Snow M. S. et al. A comparison of behaviors and play themes over a six-week period: Two case studies in play therapy //International Journal of Play Therapy. – 2007. – T. 16. – №. 2. – C. 147.
9. Lord C., Hopkins J. M. The social behavior of autistic children with younger and same-age nonhandicapped peers //Journal of Autism and Developmental Disorders. – 1986. – T. 16. – №. 3. – C. 249-262.
10. Hara T.(1995).Preschoolers' understanding of characteristics of their friends' behavior: prediction of friends' behavior and behavioral intention toward friends // Shinrigaku Kenkyu. № 65(6). P.419-27. Japanese. doi: 10.4992/jpsy.65.419.
11. Pappagianopoulos J., Rouch E., Mazurek M. O. Extracurricular Activity Participation Among Autistic Children and Adolescents: Buffer for Internalizing Conditions and Foundation for Friendship? //Journal of Autism and Developmental Disorders. – 2023. – C. 1-12.
12. The Importance of Play for Autistic Children [Электронный ресурс]// Autism Awareness Centre Inc. URL: <https://autismawarenesscentre.com/> (07.10.2020)
13. Lifter K. et al. Teaching play activities to preschool children with disabilities: The importance of developmental considerations //Journal of Early Intervention. – 1993. – T. 17. – №. 2.-C. 139-159.
14. APA Dictionary of Psychology [Электронный ресурс]// American Psychological Association URL: <https://dictionary.apa.org/> Просмотрено:01.11.2023.
15. Mitteldorf W., Hendricks S.T.,Landreth G. L. Play therapy with autistic children // Innovations in play therapy: Issues, process, and special populations / под ред. G. L. Landreth. Brunner-Routledge 2001. Гл.16 .C.pp. 257–269.
16. Schrandt J. A., Townsend D. B., Poulson C. L. Physical activity in homes 13 teaching empathy skills to children with autism //Journal of applied behavior analysis. – 2009. – T. 42. – №. 1. – C. 17-32.
17. Hossein Khanzadeh A. A., Imankhah F. The effect of music therapy along with play therapy on social behaviors and stereotyped behaviors of children with autism //Practice in Clinical Psychology. – 2017. – T. 5. – №. 4. – C. 251-262.
18. Asghari M. (2011). The effect of puppet play therapy intervention on communicative skills of autistic children // Journal of Fundamentals of Mental Health. № 13(49).P.42-57. doi:10.22038/jfmh.2011.1024.
19. Sohrabi Shahedi N. Different methods of play therapy and its application in the treatment of children's behavioral and emotional disorders //J Psychol Methods and Mod. – 2011. – T. 1. – №. 4. – C. 45-63.
20. Mastrangelo S. Play and the child with autism spectrum disorder: From possibilities to practice //International journal of play therapy. – 2009. – T. 18. – №. 1. – C. 13.
21. Schleien S. J., Mustonen T., Rynders J. E. Participation of children with autism and non-disabled peers in a cooperatively structured community art program //Journal of Autism and Developmental Disorders. – 1995. – T. 25. – №. 4. – C. 397-413.
22. Maddox L. L. Effects of systematic social skill training on the social-communication behaviors of young children with autism during play activities. – The University of Nebraska-Lincoln,2010.
23. Medavarapu S., Marella L.L., Sangem A., Kairam R. (2019). Where is the evidence? A narrative literature review of the treatment modalities for autism spectrum disorders // Cureus. №11(1). e3901. doi:10.7759/cureus.3901 *
24. Mundschenk N. A., Sasso G. M. Assessing sufficient social exemplars for students with autism //Behavioral Disorders. – 1995. – T. 21. – №. 1. – C. 62-78.

Rashid Vekil JABBAROV

Odlar Yurdu University, Head of the Department of "Psychology,
Pedagogy and Social Sciences", Doctor of Psychology, professor
E-mail: rashid.jabbar.v@gmail.com

Aydan Musannif NAZAROVA

Master's student at the Department of Political Science, Psychology and Social Work,
Western Caspian University
E-mail: aydannezerova21@gmail.com

SYMBOLIC PLAY IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Summary

Research on rehabilitation and treatment interventions for children with autism spectrum disorder (ASD) has shown that play therapy is safe and appropriate for the characteristics and developmental conditions of children with autism. Play therapy has also been shown to have a positive effect on the external-internal behavioral cooperation components of social skills and the stereotypic behavioral components of behavioral problems. In this article, we summarize the results of a study on the effectiveness of play therapy on social skills in children with ASD.

Keywords: Play Therapy, Autism Spectrum Disorder, Intervention, Social Skills, Communication

Рашид Вакиль оглу ДЖАББАРОВ

Университет Оdlар Юрду,
заведующий кафедрой «Психологии, педагогики и социальных наук», доктор
психологических наук, профессор
E-mail: rashid.jabbar.v@gmail.com

Айdan Мусанниф гызы НАЗАРОВА

Магистрант кафедры Психологии и Социальной работы
Западно-Каспийского университета
E-mail: aydannezerova21@gmail.com

СИМВОЛИЧЕСКАЯ ИГРА У ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Резюме

Исследования в области реабилитации и лечебных вмешательств для детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) показали, что игровая терапия безопасна и соответствует особенностям и условиям развития детей с аутизмом. Было также показано, что игровая терапия оказывает положительное влияние на внешне-внутренние поведенческие компоненты взаимодействия социальных навыков и стереотипные поведенческие компоненты поведенческих проблем. В этой статье мы обобщаем результаты исследования эффективности игровой терапии в отношении социальных навыков у детей с РАС.

Ключевые слова: Игровая терапия, расстройство аутистического спектра, вмешательство, социальные навыки, коммуникация